

XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Temasları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Dialect Contacts in Historical Turkish Written Languages During XIV-XV. Centuries

Doğan, Cihan. XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022, ISBN: 978-975-17-5166-9.

Merve CAN¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Merve Can (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili, İstanbul, Türkiye
E-posta: 57.mercan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3642-0344

Başvuru/Submitted: 22.11.2023 • **Kabul/Accepted:** 03.05.2024

Atıf/Citation: Can, Merve. "An Evaluation of The Dialect Contacts in Historical Turkish Written Languages During XIV-XV. Centuries." Review of "XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları" by Cihan Doğan." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34, 1 (2024): 521-528. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1372525>

Anahtar kelimeler: Lehçe Temasları, Harezmi Sahası, Memlûk Sahası, Karışık Dillilik, Temas Lehçe Bilimi

Keywords: Dialect Contacts, Harezmi Region, Memlûk Region, Mixed Language, Contact Dialect Science

XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları adıyla kaleme alınan eser, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı kadrosunda görev yapmakta olan Dr. Öğretim Üyesi Cihan Doğan tarafından hazırlanmıştır. Bu eser Doğan'ın 2020 yılında tamamlamış olduğu "XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları"¹ adlı doktora tezinin genişletilmiş hâlidir.

Eserde XIV – XV. yüzyıl Harezmi ve Memlûk sahalarında yaşayan Türk topluluklarının dillerinde meydana gelen dil karışmaları ortaya konmuş ve bulgular temas lehçe bilim kuramsal çerçevesinde incelenmiştir.

1 Cihan Doğan, *XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2020).

Eser, altı bölümden oluşmaktadır. Eserde yer alan bölümler ve sayfa aralıkları şu şekildedir:

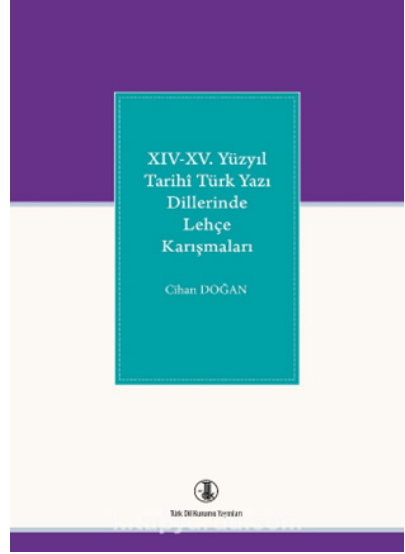
- “Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Karışmaları Üzerine Düşünceler” (s.29-53)
- “Çalışmanın Derlemi Oluşturulurken Ele Alınan Eserler” (s.53-62)
- “Toplum Dil Bilimi Kuramları” (s.63-78)
- “XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Temas Sahaları” (s.79-103)
- “XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Uzun Süreli Lehçe Temasları” (s.103-130)
- “XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Temas Sürecini Değerlendirmede Ölçüt Olarak Ele Alınan Ögeler” (s.133-394)

Eserin giriş kısmında, sosyal etkenlere bağlı dil değişimleri üzerine bir değerlendirme yapıldıktan

sonra *toplum dil biliminin* ne olduğuna ve hangi alanlar üzerinde çalıştığına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Hemen ardından kitabın da konularından birini oluşturan *temas lehçe bilimine* değinilmiştir. *Temas lehçe bilimi disiplininin* ne olduğu açıklanmış ve temas lehçe biliminde esas olan *uzlaşma kuramından* bahsedilmiştir. Bu konuyla ilgili Türkiye’deki tek çalışmayı Şahru Pilten’in yaptığı belirtilmiştir. Bu açıklamalar neticesinde genişletilmiş *orta dil* konusuna geçilmiş ve konu ile ilgili örnekler verilmiştir. Tarihî Türk lehçelerinin XIV-XV. yüzyıllar arasındaki temas sürecinin Memlûk ve Harezmi sahalarında yaşandığı açıklanmıştır. Memlûk ve Harezmi sahalarında yaşanan bu sürecin toplumsal yapıya bağlı olarak farklılıklar gösterdiği hususunda da açıklamalarda bulunulmuştur. XIV-XV. yüzyıldan sonra farklı sahalarda yaşanan lehçe temas süreçleri sonucunda karışık lehçeli eserler ortaya konulduğu belirtilerek konuyla ilgili incelemeler bu iki saha ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca kitapta bazı konulara neden yer verilmediğinden de bahsedilmiştir. Örneğin, lehçe temas sürecini yansıtan eserlerden olan Ali’nin *Kıssa-i Yûsuf*’u sebepleri açıklanarak çalışmanın derlemi dışında tutulmuştur.

Eserin giriş kısmının sonunda bir tablo yer almaktadır. Bu kısım konuyu incelemeye başlamadan önce okuyuculara somut bir veri sunması bakımından önemlidir. Kitapta ele alınan tarihî dönemler ve bu dönemlere ait incelenen eserler tablo üzerinden gösterilmek suretiyle ifade edilmiştir.

Girişten sonra “Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Karışmaları Üzerine Düşünceler” başlıklı ilk bölüm gelmektedir. Bu bölümde, “olga-bolga” ve “karışık Oğuz-Kıpçakçası” terimleri ile ilgili görüşler tartışılmıştır. Bu konularla ilgili varsayımların güçlü ve zayıf yanları ortaya konulmuştur. “‘Olga-bolga’ ve ‘Olgay-bolgay’ Terimleri Farklı Temas Türlerine İşaret Ediyor Olabilir mi?, İşk-nâme Yazarı Mehmed, ‘Olgay-bolgay İbareli’ Esere Neden *Tatar Dili* Demişti?, Karışık Lehçe Özellikli Uzlaşma Dili (Koine) Standart Dil veya Edebi Yazı Dili

Olabilir mi?” sorularının cevapları kaynak gösterilerek verilmiştir. Bununla birlikte “Memlûk Kıpçakçası, Asıl Memlûk Kıpçakçası” isimlendirmelerinin o dönemin eserlerinin dilini yansıtmayı yansıtmadığı tartışılmış ve Memlûk sahası eserlerinin sınıflandırılmasına dair yeni bir bakış açısı getirilerek bu hususta söz konusu olan dönemler için yapılan farklı isimlendirmeler de -karışık lehçeler / karışık dilli eserler- dile getirilmiştir. Yazar, bu görüşleri açıkladıktan sonra kendi varsayımlarını ortaya koyarak konuyla ilgili düşüncesini aktarmıştır. Yazara göre, “Bir eserde karışık lehçe özelliklerinin görülmesi o eserin yazı dili kurulmadan önceki geçiş devresine ait olduğunu göstermez. O bölgede temas durumunda birden fazla lehçe bulunduğunu gösterir” (s. 32).

Kitapta o dönemlerde eser vermiş kişiler ve onların kullandıkları dilden de bahsedilmiştir. Bunlardan biri Mevlânâ’dır. Mevlânâ’nın Türkçe olan beyitlerinde Doğu sahasına ait özellikler bulunduğu ancak bu özelliklere bakılarak Anadolu’da karışık lehçeli dil kullanımından bahsedilemeyeceği vurgulanmıştır. Mevlânâ’nın eserlerinde Doğu sahasına ve Oğuzca’ya ait unsurlar bulunduğu ancak bunları birbirine karıştırmadan kullandığı ifade edilmiştir. Bu noktada, Mevlânâ’nın yönelme hâli eki için her zaman Oğuzca +(y)A, geniş zaman eki için her zaman -(X)r -men .. biçimlerini kullanması örnek olarak verilmiştir. Bu şekilde Mevlânâ’nın bir ek için her zaman aynı formu kullandığı gösterilmiştir. Bu durumun Mevlânâ’nın eserlerini karışık lehçeli eserlerden ayrı tuttuğuna değinilmiştir. Karışık lehçeli eserlerde bir ek için aynı satırda dahi farklı kullanımların söz konusu olduğuna fakat Mevlânâ’nın eserlerinde belirli formlarda Doğu sahası, belirli formlarda da Oğuzca özelliklerin kullanmasının onun kendisine has bir özelliği olduğuna dikkat çekilmiştir.

Karışık dillilik konusundan sonra Memlûk sahası eserlerinin sınıflandırılması ve adlandırılması konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle “Olga-bolga” ibareli eserlerin Memlûk sahası temas lehçesi ürünleri olduğuna dair bulgular kaynaklarıyla açıklanmıştır. Örnek olarak da “Olga-bolga ibareli eserlerde bulunan bol- ~ ol-, bar- ~ var- vb. değişkenlerin 1312’de yazılan *Kitâbü’l-İdrâk li-Lisâni’l-Etrâk*’te lehçe kaydı verilmeden bulunduğu (s. 44)” bilgisi verilmiştir. Memlûk sahası eserlerinin sınıflandırılması hakkında Kun ve Eckmann’dan örnekler gösterilmiştir. Onların kullandığı “Asıl Memlûk Kıpçakçası” teriminin dilsel göstergelere bağlı bir sınıflandırma olmadığı söylenmiş, bu terimin tartışmalı bir terim olduğuna değinilmiştir. Yine burada Ahmet Bican Ercilasun’un Tarihî Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında kullandığı adlandırmaya dikkat çekilmiştir. Ercilasun’un *Türk Dili Tarihi* adlı kitabında Memlûk Kıpçakçası terimini hiç kullanmadığı bunun yerine Harezmi-Kıpçak Türkçesi şeklinde bir başlık açtığı vurgulanmıştır. Yazar, bu konuyla ilgili 2014 yılında yapmış olduğu kendi yüksek lisans tezinden de bahsetmiştir. Bu tez içerisinde Asıl Memlûk Kıpçakçasının Kıpçakçayı ne kadar yansıttığını karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğunu belirtmiştir. Tüm bunlardan hareketle yazara göre Memlûk Kıpçakçası kullanımı Memlûk sahası eserlerinin dil özelliklerini tam olarak yansıtmamaktadır. Bu sebeple bu terimin kullanımı doğru değildir.

“Çalışmanın Derlemi Oluşturulurken Ele Alınan Eserler” başlıklı ikinci bölümde, incelenen eserlere yer verilmiş ve *Tarihi Lehçelere Ait Gramer Yapılarını Barındıran Eserler; Harezmi*

Temas Lehçesi ile Yazılan Eserler, Tarihi Kıpçakça Eserler, XIV. Yüzyıl Memlûk Temas Lehçesi Dil Özelliklerini Yansıtan Eserler, XIV. Yüzyıl Memlûk Sahası Harezmi Kaynaklı Prestij Lehçesi ile Yazılan Eserler, XV. Yüzyıl Memlûk Temas Lehçesi Dil Özelliklerini Yansıtan Eserler şeklinde başlıklandırılmaları yapılmıştır. Bu başlıklar altında *Dîvânü Lugâti 'l-Türk, Codex Cumanicus, Kitâbü 'l-İdrâk li-Lisâni 'l-Etrâk, Münyetü 'l-Guzât* başta olmak üzere yirmi altı eserle ilgili içerik, nüsha, yazılış tarihi, yazar ve üzerine yapılan çalışmalar kapsamında bilgiler verilmiştir.

“Toplum Dil Bilimi Kuramları” başlıklı üçüncü bölümde, giriş kısmında kısaca değinilen *temas lehçe bilimi* konusuna ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. “Temas Dil Bilimi” kavramı kısaca şu şekilde tanımlanmıştır: “İki veya daha fazla dilin etkileşimiyle dilsel temas oluşur. Toplum dilbiliminde temas terimi, diller veya lehçeler arasında coğrafi bir süreklilik ve sosyal yakınlık durumuna atıfta bulunmak için kullanılmaktadır (s. 64)”. Açıklamanın ardından temas hâlinde olan dilleri ve onların alt birimleri olan lehçeleri inceleyen bilimin *temas dil bilimi* olduğu belirtilmiştir. Bu kavramın alt başlıkları olan *alt katman, üst katman, yan katman, iki dillilik, karma dil, kırma dil* gibi kavramlara da dikkat çekilmiştir. Bu kavramlardan hareketle *temas dil biliminin* lehçelerden çok diller arasındaki temas süreçlerini incelediği vurgulanmıştır.

İkinci olarak *Temas Lehçe Bilimi* kavramını ele alınarak “Kısa veya Uzun Süreli Uzlaşma, Ara Lehçe, Aşırı Lehçecilik, Ortaklaşma, Basitleştirme, Eşitleme, Karışma” gibi kavramların ayrı ayrı tanımları yapıp temas dil bilimi içerisindeki yerleri açıklanmıştır. Dil teması teriminin “temas hâlindeki karşılıklı anlaşılabilirliğe sahip olmayan iki dil sistemini”; lehçe teması teriminin ise “aynı dilin temas hâlindeki karşılıklı anlaşılabilirliğe sahip en az iki değişkesini ifade ettiği (s. 64)” belirtilmiştir. Ayrıca dil teması teriminin lehçe teması teriminden daha eski olduğu vurgulanarak lehçe teması ile ilgili çalışmaların son yıllarda arttığından da bahsedilmiştir. Her iki temas arasında farklılık olabileceği gibi benzerliklerin de bulunduğu söylenmiştir.

“XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Temas Sahaları” başlıklı dördüncü bölümde, Harezmi ve Maverâünnehir coğrafyasının sınırları hakkında bilgi verildikten sonra İslamiyet öncesi bu sahada yaşayan Türklerden bahsedilmiştir. Bilim dünyası Maverâünnehir’in Türkleşmesini XI. yüzyılda Selçuklulara dayandırsa da Türklerin bölgedeki varlığının VII. yüzyıla ve daha öncelere götürülebileceği açıklanmıştır. Çin, Bizans, Ermeni ve İslam kaynaklarının da buna delil olduğu söylenmiştir. Bunların ardından bu sahaların ilk Müslüman sahipleri Batı Karahanlılar hakkında bilgi verilmiştir. Karahanlıların doğu ve batı olmak üzere iki ayrı merkezi yönetime ayrılmasıyla Batı Karahanlıların merkezinin Buhara olduğu ve İslamiyet ile birlikte yönünü Maverâünnehir’e çeviren Karahanlıların XI. yüzyılda bölgenin sahibi konumuna geldikleri belirtilmiştir. Karahanlılardan sonra Oğuzların Harezmi’ye gelişine ve Selçukluların bölgeye olan hâkimiyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde Harezmi ve Memlûk sahasının kültürel hayatından, burada konuşulan edebi dilden bahsedilmiştir. Harezmi yazı dilinin bölgedeki Türkçe konuşurlarının ürettiği ortak anlaşma aracı olduğu belirtilerek buna örnek olarak *Kıyasü 'l-Enbiyâ* verilmiştir. Harezmi sahasının temas dil lehçesi içinde anılmasına da açıklık getirilmiştir. Harezmi’de -Oğuzlarla meskûn bir bölgesinde- yaşayan Oğuz Türkü’nün

İslamiyet’le yeni tanışmış Moğol yöneticiye Harezmi Türkçesiyle bir eser yazdığı; Oğuz ve Moğol’un ortak anlaşma aracının Harezmi temas lehçesini oluşturduğu ifade edilerek bu konuya dair açıklamalar yapılmıştır.

Bu bölümde “Memlûk Sahası” başlığı altında Memlûk sahasının yayılma alanı, Memlûk sahasındaki Türkler, Tolunoğulları, İhşîdiler başta olmak üzere bu sahada yaşayan diğer Türk devletleri, bu devletlerin kültürel hayatları hakkında bilgiler verilmiştir. 14. yüzyılda Mısır ve Suriye’de Arapça ve Türkçe konuşulduğu, Memlûklerin ise tercih ettiği konuşma dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir. Memlûklerin resmî işlerde Arapça kullanmayı reddettiler ve Türkçe çeviri için tercüman kullandıkları da vurgulanmıştır. “Memlûk Sahasında Türkçe” başlığı altında “Bahrî Memlûkler Döneminde Türkçe” ve “Bircî Memlûkler Döneminde Türkçe” olmak üzere iki alt başlığa yer verilmiştir. “Bahrî Memlûkler Döneminde Türkçe” alt başlığında Türkçenin kullanım alanlarına değinilmiştir. Türkçe bu dönemde Memlûk memurlarının konuşma diliyle birlikte Suriye’de bir yazı dili olarak kullanılmıştır. Memlûk sahasında Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının birbiriyle temasının 13. yüzyılda başladığı belirtilmiştir. Bu temastan yüz yıl sonra 1312’de yazılan *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisân'il-Etrâk*'ta sıkça Türkistan, Türkmen ve Kıpçak dilindeki yapılarla atıfta bulunulmuştur. Sözlük yazarı Ebû Hayyân'ın sözlükte tanımladığı dilin adının ‘Türkiye’ olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunların dışında 14. yüzyılda Memlûk sahasında yazılan eserlerde aynı göstergeyi işaretleyen değişikli kullanımlar bulunduğu ifade edilmiştir. Bu durumun eserin hangi lehçede yazıldığını anlamayı güçleştirdiğinden de bahsedilmiştir. Buna bir örnekle açıklık getirilmiştir. Rus klasik dilbilimci, Slavist, şarkiyatçı Fyodor Yevgenyeviç Korş'un (1843–1915), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*'nin dilini Türkmence olarak tanımladığı, 17. yüzyıl Osmanlı âlimi Molla Salih'in ise aynı eseri Kıpçak sahasında konuşulan Tatarca'dan saydığı belirtilmiştir. Bunlara bağlı olarak 14. yüzyıl Memlûk sahasının temas hâlindeki Türk topluluklarına ait bazı dil özelliklerinin birbirine karıştığına ve Ebû Hayyân gibi dilciler için bu dil özelliklerinin artık lehçesel göstergeleri içermeyen bir dönemi kapsadığına vurgu yapılmıştır.

Bircî Memlûkler döneminden bahsedilen kısımda, 14. yüzyılda Memlûk sahasında tek bir lehçeden ziyade prestijli bir üst lehçeyi aramanın daha yerinde olacağı belirtilmiştir. Bu hususta 14. yüzyıl Memlûk sahasındaki Türkçe ile 15. yüzyıl Memlûk sahası Türkçesi iki kısma ayrılmıştır. 14. yüzyılda farklı boylardan bir araya getirilen temas lehçesinden bir de 14. yüzyıl ortalarından itibaren bölgeye yerleşen ve sahadaki temas lehçesini kullanarak yetişmeyen Kıpçakların getirdiği Harezmi kaynaklı prestij lehçesinden bahsedilmiştir. Kıpçakların bölgeye getirdiği Harezmi kaynaklı prestij lehçesi ile 14. yüzyılda sınırlı sayıda eser verilirken 15. yüzyılda Oğuzca etkilerle daha fazla eser verilmeye başlandığına dikkat çekilmiştir. Buradan hareketle 15. yüzyıl temas lehçesinin, 14. yüzyıldaki temas lehçesinden daha fazla Oğuzca’ya yakın özellikler gösterdiği ifade edilmiştir.

“XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Dillerinde Uzun Süreli Lehçe Temasları” adlı beşinci bölümde *ortaklaşma* kavramına açıklık getirilmiştir. Belirli şartlar altında lehçelerin birbirleriyle

temasa geçebildiği ve bir bölgede farklı lehçe konuşurlarını bir araya getiren kitlesel göçlerin kısa süreli uzlaşmaları uzun süreli uzlaşmalara çevirebileceği belirtilmiştir. Bu süreç belli aşamalardan oluşmuş ve bu sürece “ortaklaşma (koinization)” adı verilmiştir. Bu noktada “Ortaklaşma Sürecinin İlk Aşaması: Karışma”, “Ortaklaşma Sürecinin İkinci Aşaması: Eşitleme”, “Ortaklaşmanın Son Aşaması: Basitleştirme” başlıkları açılmıştır. Bu başlıklar altında da *Harezmi Temas Lehçesi, XIV. yüzyıl Memlûk Temas Lehçesi, XIV. Yüzyıl Memlûk Temas Lehçesinde Aşırı Düzeltmeler* -fonetik, morfolojik ve sentaktik açıdan gerçekleşen düzeltmeler- başta olmak üzere pek çok konuya değinilmiştir. Ortaklaşmanın ilk aşamasını oluşturan karışma sürecinin XIV-XV. yüzyıllar arasında Harezmi ve *Memlûk* Sahalarında yaşandığı belirtilerek açıklamalar yapılmıştır. Bu sahalarda oluşan uzlaşma lehçelerinin -temas eden toplulukların durumuna göre farklılıklar göstermekle birlikte- karışma dönemini yoğun olarak yansıttığı vurgulanmıştır. Bu duruma göre lehçe karışması Harezmi sahasında oluşan uzlaşma sürecine bağlı temas lehçesinde görülmüştür. Karışmalar; fonetik, morfolojik ve leksik seviyede meydana gelmiştir. Harezmi sahasında oluşan uzlaşma sürecinde de temas durumundaki farklı lehçelere ait değişikli yapılar kullanılmıştır. Harezmi sahasında prestij dili olan Karahanlı Türkçesinin fonetik göstergeleriyle, temas durumundaki Oğuzca ve Kıpçakça öğelerin kullanılması sonucu değişikli yapılar üretilmiştir. Değişikli yapıya örnek vermek gerekirse:

- Karahanlı Türkçesi –d/-d ~ Oğuzca ve Kıpçakça –y/-y
- Karahanlı Türkçesi m- ~ Oğuzca b-

Kitabın bu bölümünde, Harezmi temas lehçesinde ortaya çıkan yapılarda fonetik tekillik bulunmadığı ifade edilmiştir. Kullanım sıklığı fazla olan kelimelerde varyantlaşmanın daha az olduğuna, kullanım sıklığı az olan kelimelerde ise varyantlaşmanın daha fazla olduğuna dikkat çekilmiştir. Ortaklaşma süreci içerisinde ara formların da ortaya çıktığına değinilip Harezmi temas lehçesinde bir fonetik değişikde ara form ortaya çıktığının bilgisi verilmiştir. Bu hususta ~ y değişiksi için “ayak” kelimesi örnek gösterilmiştir. Harezmi temas lehçesinde ortaya çıkan kelime içi ve sonu d ~ y değişiksinin Eski Türkçeden beri kullanılan ve değişikli biçimi olmayan “kadeh” anlamındaki ayak kelimesine geçerek Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde bulunmayan “kadeh” anlamındaki adağ varyantını ortaya çıkardığına vurgu yapılmıştır. Eserde, Harezmi temas lehçesinin söz varlığının, temas hâlindeki lehçelere ait kelimelerin değişikli kullanımını yansıttığı belirtilmiştir. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud’un Oğuzca olarak kaydettiği kelimelerden otuz dört tanesinin Karahanlı Türkçesi-Oğuzca arasında tanıklanmış olduğu söylenmiştir.

Altıncı bölüm “XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Dillerinde Lehçe Temas Sürecini Değerlendirmede Ölçüt Olarak Ele Alınan Öğeler” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında ilk olarak “Fonetik Özellikler”, “Morfolojik Ölçütler”, “Leksikal Birimler” şeklinde 3 alt başlık oluşturulmuştur. Bu bölümde daha fazla başlıklandırma yapılarak ve alt başlıklar gerektiği şekilde açıklanarak okuyucunun konuyu daha iyi anlayabilmesi sağlanmıştır. Örneğin, fonetik özellikler başlığı altında değerlendirilen –d/-d ~ –y/-y değişiksi veya b- ~ m- değişiksi; Harezmi temas

lehçesinde, tarihî Kıpçakçada, Memlûk temas ve prestij lehçelerinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Anlatımların ardından bulgular ayrıca tablolar hâlinde gösterilmiştir. Açıklamalar yapılırken deşiklerin hem o tarihî lehçe içerisindeki durumu ele alınmış hem de görülen deşikliklerin hangi eserlerde olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Aynı tutum b- ~ Ø- deşiksesi, b- ~ v- deşiksesi, t- ~ d- deşiksesi vb. hususların anlatımında da devam ettirilmiştir. *Fonetik özelliklerden sonra morfolojik ölçütler* ele alınmıştır. Bu kısımda da alt başlıklar kullanılarak aynı yöntemle açıklamalara devam edilmiştir. *İsimden isim yapım ekleri, isimden fiil yapım ekleri, sıfat fiil ekleri, çekim ekleri, fiil çekimi, edatlar* konularına değinilmiştir. +sIG ~ +sI ~ +çI deşiksesi; -GU ~ -sIG ~ -sU ~ -sUG deşiksesi; -GAN ~ -DUK deşiksesi; meniñ/biziñ ~ menüm/bizüm deşiksesi; +dIn ~ +dAn deşiksesi, geniş zaman; gelecek zaman; birleşik fiiller; miktar ve zaman edatları ve bunlara benzer birçok konu, Harezmi temas lehçesinde, tarihî Kıpçakçada, Memlûk temas ve prestij lehçelerinde ayrı ayrı ele alınarak anlatılmıştır. Bu noktada dönemler arası karşılaştırma yapılırken tablolardan yararlanılmış ve verilen bilgiler somut verilerle de ifade edilmiştir. Son olarak *leksikal birimler* altında, Karahanlı Türkçesi ~ Oğuzca Denk Çiftlerden olan; adruk/ayruk ~ adın ~ özge; aq ~ ürün; ayıt- ~ ti-; bayık ~ çın; elig ~ kol ve benzeri kavramların tanımlarına ve bu kavramların karşılaştırmalı olarak örneklerine yer verilmiştir. Kavramların tanımları için tek bir kaynaktan değil birden fazla kaynaktan yola çıkılarak açıklama yapılmıştır. En çok yararlanan kaynağın ise Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti 'l-Türk* adlı eseri olduğu belirtilmiştir.

Eserin sonuç kısmında, konuyla ilgili elde edilen bulgular on dört madde ile ortaya konmuştur. Bu maddeler eserin içeriğini, yazarın anlatmak istediklerini özetler niteliktedir. Türklerin XII. yüzyılda kitleler hâlinde batıya göçünden ve geldikleri topraklarda farklı boylarının iç içe girmesi ile lehçeler arasında temas sürecinin başladığından bahsedilmiştir. Türk boylarının bir arada yaşadığı ve temas lehçelerinin oluştuğu tarihî ve dilsel verilerle kanıtlanabilen ilk alanın Harezmi sahası olduğu ifade edilmiştir. Harezmi'ye gelen farklı boylara mensup Türklerin iletişimde kullandıkları dilin, temas durumundaki diğer Türk boylarının lehçesel özellikleriyle karıştırılarak dilsel uzlaşmalar oluşturduğu söylenmiştir. Harezmi temas lehçesinin özelliklerinin XIV. yüzyılda bu sahada yazılan eserlerin dilinde görüldüğüne dikkat çekilmiştir. XIV. yüzyıl Memlûk temas lehçesinin; Karahanlı Türkçesi, Kıpçakça ve Oğuzca dil unsurlarının aynı göstergeyi işaretleyen deşikler oluşturduğu ortaklaşma sürecinin karışma dönemini yansıttığı vurgulanmıştır. XV. yüzyıl Memlûk temas lehçesinin, XIV. yüzyıldan itibaren tanımlanabilen temas lehçesi yapılarının genelleşmiş ve basitleştirilmiş deşikseli aşamalarını yansıttığı ortaya konulmuştur. XIV. yüzyılda başlayan ortaklaşma süreci ile lehçeler arasında yaşanan farklılıkların belirli bir seviyeye kadar azaldığı belirtilmiştir. XV. yüzyıla ait eserlerin dilinde de -deşikseli yapıların eşitleme ve basitleştirme aşamaları sayesinde- bu farklılıkların görülebildiğine vurgu yapılmıştır.

“XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları” başlıklı eserde temas dil bilimi, temas lehçe bilimi, Türklerin XII. yüzyılda batıya göçü ile başlayan lehçeler arası

temas süreci, temas lehçelerinin oluştuğu ilk alan: Harezm sahası, lehçe temasının görüldüğü eserlerin dili, XV. yüzyılda yazılan eserlerin dilinde Oğuzca ve Kıpçakça'ya ait özellikler, Memlûk sahasında yaşanan lehçe temas süreci, olga-bolga ibareli eserlerin dili, karışık lehçeli eserlerin dilinin günümüz Anadolu ağızlarının söz varlığına olan etkisi başta olmak üzere pek çok önemli konuya değinilmiştir. XIV-XV. yüzyıl için Harezm ve Memlûk sahalarında yaşanan lehçe karışmalarına dair karşılaştırmalar ayrıntılı bir şekilde yapılmış; örnekler ele alınan dönemler içinden seçilerek verilmiştir. Belirli bir dönemle sınırlı tutulduğu için hem eserler hem ele alınan eserlerdeki örnekler için uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Eser; ele alınan dönemlerle ilgili fazlaca örnek içermesi, kaynakça kısmının oldukça zengin olması, konulara dair açıklamalar yapıldıktan sonra yazarın kendi yorumlarına yer vermesi bakımından bu dönemle ilgili yapılacak çalışmalara da ışık tutmaktadır. Anlatılan dönemlerin karşılaştırılması, karşılaştırma yapılırken kullanılan verilerin kaynaklara dayandırılması konuların aydınlanmasına yardımcı olmuştur. Eserde kullanılan tablolar da somut verilerin bütünlük içinde okuyuculara sunulması açısından ayrıntılı olarak hazırlanmıştır.

Kaynaklar / References

- Cihan Doğan, *XIV-XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2020).
- Doğan, Cihan. *XIV – XV. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.